

АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК
Інститут аграрної економіки УААН

На правах рукопису

КИШ Людмила Миколаївна

УДК 631.16:658.155

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА І РЕАЛІЗАЦІЇ
ЗЕРНА В ЛІСОСТЕПОВІЙ ЗОНІ УКРАЇНИ

/на матеріалах Вінницької і Хмельницької областей/

Спеціальність 08.00.05 - Економіка, планування, організація управління народним господарством і його галузями /сільське господарство/

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ - 1993

АБ 28. 150

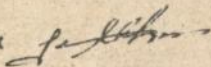
Дисертація виконана у відділі аналізу і прогнозування Інституту аграрної економіки УААН.

- Науковий керівник - кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
ЩУР М.І.
- Офіційні опоненти - доктор економічних наук,
професор МЕРТЕНС В.П.
кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник
БУЛАВКА О.Г.
- Провідна організація - Вінницьке обласне управління сіль-
ського господарства та продоволь-
ства при Вінницькій обласній
держадміністрації

Захист відбудеться "27" листопада 1993 р. о 14.00 го-
дині на засіданні спеціалізованої ради К.020.06.01 по присуд-
женню наукового ступеня кандидата економічних наук в Інституті
аграрної економіки УААН за адресою: 252022, м.Київ-22, ГСП,
вул.Героїв оборони, 10.

Автореферат розісланий "26" вересня 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат економічних наук

М. Я. МАЛІК

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00802372 (M)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В останні 2-3 роки для розвитку зернового господарства характерна нестабільність, істотне зменшення валових зборів і державних заготівель, низька якість, мала частка фуражного зерна. Все це негативно впливає на рівень цін на хлібобулочні та інші хлібні вироби, їх асортимент, обсяги виробництва продукції тваринництва.

У зв'язку з цим особливе значення має удосконалення структури зернового господарства, зокрема збільшення виробництва зернофуражних культур - кукурудзи, ячменю, вівса, зернобобових та підвищення якості зерна. Необхідно збільшити обсяги закупівель зерна сильних та цінних сортів, впровадити у виробництво досягнення науково-технічного прогресу, науково обгрунтовані зональні системи ведення господарства.

Радіаційне забруднення, ерозія зумовили необхідність розгляду екологічних питань вирощування зернових культур при одночасному збереженні і підвищенні родючості ґрунтів.

У зв'язку з широким впровадженням у останні роки інтенсивних технологій вирощування зернових культур важливе значення має їх економічна оцінка.

Потребує удосконалення розміщення окремих зернових культур по найбільш ефективних ареалах їх вирощування.

Перехід до ринку зумовлює необхідність не тільки обгрунтування шляхів збільшення виробництва зерна і підвищення його ефективності, а й пошук найбільш ефективних каналів реалізації.

Мета і задачі дослідження. Метою роботи є обгрунтування шляхів підвищення ефективності виробництва і реалізації зерна у Лісостеповій зоні України, де сконцентровано 37,5% посівів зернових і 38,9% валового збору. Це одна з основних зон виробництва озимої пшениці, проса, гречки, зернобобових.

Основні задачі дослідження:

- визначення суті, критерія та показників ефективності виробництва зерна;
- вивчення стану економічної ефективності виробництва зерна на основі кореляційно-регресійного аналізу залежності основних її показників від питомої ваги зернових в структурі товарної продукції, посівної площі, виробничих витрат на 1 га посіву зер-

нових;

- обґрунтування шляхів підвищення ефективності виробництва і реалізації зерна.

Об'єкти дослідження. Об'єктом дослідження були господарства Вінницької і Хмельницької областей. Для виявлення окремих закономірностей і аналізу взаємозв'язку факторних і результативних показників більш детально досліджувались 224 колгоспи центральної зони Вінницької області. Період дослідження охоплює в основному 1988-1990 рр. та 1991-1992 рр. Прогнозні розрахунки зроблено на 1995-2000 рр.

Методика дослідження. Методологічною основою дослідження були постанови уряду з питань економічного і соціального розвитку агропромислового комплексу, праці учених економістів - аграрників.

Вихідною інформацією явилися дані річних звітів та виробничо-фінансових планів господарств, первинного обліку, Міністерства статистики України, Міністерства сільського господарства і продовольства, державних сортодільниць.

У процесі дослідження застосовувались наступні методи: абстрактно-логічний, монографічний, розрахунково-конструктивний, графічний, балансовий, статистичні, економіко-математичний. При цьому використано комп'ютер "Філіпс" і програми "Статграф" та "Суперкальк".

Наукова новизна дослідження. Обґрунтовано прогноз і раціональну структуру зернового господарства, його розміщення, зроблено оцінку інтенсивної технології вирощування зернових культур, виявлено вплив основних факторів на ефективність виробництва зерна, визначені найбільш ефективні канали його реалізації.

На захист виносяться наступні основні положення:

- оцінка впливу факторів інтенсифікації на ефективність виробництва зерна;
- оцінка інтенсивних технологій вирощування зернових культур;
- обґрунтування структурних змін у зерновому господарстві на період до 2000 р.;
- прогноз розвитку зернового господарства на 1995-2000 рр. з балансовим узгодженням з обсягами виробництва продукції тваринництва;

- обґрунтування каналів реалізації зерна на перспективу..

Практична цінність дисертації полягає в тому, що на основі аналізу факторів, які зумовлюють ефективність виробництва зерна, обґрунтовані напрями дальшого розвитку зернового господарства і удосконалення його структури.

Використання на практиці результатів дослідження дасть можливість підвищити ефективність виробництва зерна, удосконалити економічні відносини при його виробництві та реалізації.

Апробація роботи і впровадження результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи заслухані і схвалені на міжнародній науково-практичній конференції "Ринкові перетворення аграрного виробництва: реформування відносин власності, форм господарювання і економічного механізму їх функціонування" /м. Дніпропетровськ, 1992 р./; республіканській науково-практичній конференції молодих вчених і спеціалістів "Соціально-економічні передумови підвищення ефективності агропромислового виробництва в багатоукладній аграрній економіці" /м. Київ, 1991 р./; конференції молодих вчених "Проблеми сільськогосподарського виробництва Карпатського регіону" /м. В. Бакта, 1992 р./; науково-практичних конференціях молодих вчених і спеціалістів "Наукові розробки та досягнення молодих вчених - сільськогосподарському виробництву" /м. В. Бакта, 1991 р./; "Вклад молодих вчених в інтенсифікацію сільського господарства УРСР" /м. Чабани, 1991 р./; "Молоді вчені народному господарству" /м. Перм, 1991 р./; міжвузівській науково-практичній конференції молодих вчених і спеціалістів "Вклад молодих вчених і спеціалістів в науково-технічний прогрес сільськогосподарського виробництва" /м. Ставрополь, 1991 р./.

Основні положення дисертаційної роботи висвітлені в 8 друкованих роботах загальним обсягом 0,47 друкованого аркуша.

Пропозиції по оптимальній концентрації посівів зернових культур та оцінці інтенсивної технології впроваджуються у колгоспах Липовецького району Вінницької області.

Структура і об'єм роботи. Дисертаційна робота включає вступ, три розділи, висновки та пропозиції, список літератури, додатки. Викладена на 102 сторінках друкованого тексту, включає 28 таблиць, 6 малюнків, 5 додатків.

Основний зміст роботи

У вступі обґрунтована актуальність теми, сформульована мета і задачі дослідження, наукова новизна, практична значимість, положення, що виносяться на захист.

У першому розділі "Теоретичні основи економічної ефективності зернового господарства" розкривається зміст понять "ефективність", "критерій ефективності". а також система показників, що характеризує рівень ефективності.

Ефективність виробництва є історично зумовленою категорією, вона характерна для всіх соціально-економічних формацій і відображає кінцевий ефект від застосування засобів виробництва та праці. Ця категорія виражає певні економічні відносини, тобто відносини між людьми з приводу раціональної організації виробництва та ефективного використання ресурсів.

Ефективність виробництва має об'єктивний характер і відображає одну з головних складових частин закону економії часу - відношення, пов'язані з економією затрат праці у сфері суспільного виробництва - економію робочого часу.

Ефективність суспільного виробництва спирається на ряд категорій. По-перше, це категорії економії окремих видів праці, по-друге, категорії, що відображають ефективність виробництва у залежності від масштабів досліджуваного явища.

Категорія ефективності суспільного виробництва охоплює динаміку всіх стадій - /виробництво, розподіл, обмін, споживання/ та елементи процесу відтворення /праця, предмети праці та засоби праці/.

Виділяються наступні елементи ефективності виробництва - виробничий та соціальний, які відрізняються лише виробничими результатами.

Аналіз та оцінка ефективності виробництва потрібні не стільки для того, щоб знати її динаміку за певний проміжок часу, а й для того, щоб можна було керувати цим процесом.

Узагальнення сучасних положень теорії ефективності виробництва дозволяє зробити висновок, що на різних його рівнях доцільно використовувати один критерій у сукупності з системою показників.

Критерієм ефективності виробництва є економія суспільно необхідних затрат часу на виробництво одиниці споживої вартості.

До показників ефективності виробництва продовольчого зерна відносяться: урожайність, вихід клейковини з одного гектара, затрати праці на 1 ц, на 100 крб. валової продукції, прибуток у розрахунку на 1 га посіва зернових, норма прибутку, рентабельність.

Ефективність виробництва зернофуражних культур можна характеризувати урожайністю, виходом кормових одиниць та перевареного протеїну з 1 га, собівартістю 1 ц зерна та 1 кормової одиниці /кормопротеїнових одиниць/, витратами праці на 1 ц зерна та на 1 ц кормових одиниць, рентабельністю, нормою прибутку.

У другому розділі "Стан виробництва і реалізації зерна" розглядаються природно-економічні умови виробництва і реалізації зерна, основні фактори і тенденції розвитку зернового господарства, його розміщення.

Вінницька і Хмельницька області розташовані в Лісостеповій зоні України. Клімат тут помірно-континентальний, переважають чорноземні ґрунти, рельєф рівнинний. Природно-кліматичні умови сприятливі для вирощування всіх сільськогосподарських культур.

У структурі товарної продукції питома вага м'яса становить 28,6%, молока - 20,7%, цукрового буряка - 20%, зерна - 14,1%. Тобто господарства мають тваринницько-буряківничо-зерновий напрям.

Проте слід відмітити, що у 1991-1992 рр. у зв'язку з підвищенням закупівельних і інших цін реалізації зерна його питома вага у структурі товарної продукції зросла до 31,6%, тобто намітився процес переспеціалізації господарства.

Колгоспи і радгоспи достатньо забезпечені земельними ресурсами і основними виробничими фондами. На одного середньорічного колгоспника припадає 6,6 тис.га сільськогосподарських угідь, 5,9 тис. га ріллі, 11,2 тис.крб. основних виробничих фондів. Фондозабезпеченість становить 16,9 тис.крб.

У господарствах має місце ріст рівня інтенсивності виробництва. Про це свідчить збільшення вартості основних виробничих фондів сільськогосподарського призначення, виробничих витрат і енергетичних потужностей у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, що зумовило підвищення фондо- та енергоозброєності праці.

За досліджуваний період у колгоспах значно підвищилась

ефективність виробництва. Так, продуктивність праці зросла на II, 2%, прибуток у розрахунку на I га сільськогосподарських угідь - на 72,9%, рентабельність - на II%. У 1991 р. вона становила 24%, у 1992 - 130,1%, що пояснюється підвищенням ціни реалізації продукції.

У зерновому господарстві намітилась тенденція зменшення посівних площ зернових культур. Проте їх урожайність у Вінницькій області зросла на 5,1 ц/га, у Хмельницькій, навпаки, відбувся спад. У 1991-1992 рр. вона становила відповідно 26,1 ц/га і 29 ц/га. У розрахунку на I га ріллі було вироблено у Вінницькій області 12 ц зерна, у Хмельницькій - 13,5 ц.

На ефективність виробництва зерна впливає велика кількість факторів. На прикладі колгоспів Вінницької області нами досліджено вплив концентрації, спеціалізації і інтенсифікації, використано комп'ютер "Філіпс" і програму "Суперкальк".

Таблиця I
Вплив концентрації посівів зернових на ефективність виробництва зерна у колгоспах Вінницької області /1988 - 1990 рр./

Показники	Групи господарств за розміром посівних площ зернових, га				У середньому по всіх господарствах
	I	2	3	4	
	432-901	902-1370	1371-1839	1840-1308	
Кількість господарств у групі	77	90	47	7	-
Посівна площа зернових у розрахунку на I колгосп, га	700,4	1092,2	2005,6	2005,6	1105,3
Урожайність, ц/га	34,5	34,6	33,6	34,1	34,3
Собівартість I ц зерна, крб.	6,79	6,76	6,60	5,74	6,67
Затрати праці на I ц зерна, люд.-год	1,2	1,1	1,1	1,0	1,0
Прибуток з I га зернових, крб.	200,78	187,02	181,55	194,46	187,26
Рівень рентабельності, %	156,6	146,1	145,8	175,0	150,0

В області переважають господарства з посівною площею зернових у розрахунку на один колгосп 1092,2 га і 700,4 га, які складають 74,6% всієї кількості колгоспів; третя група займає 21%. 6 колгоспи нетипові для даного регіону - їх частка становить 1,3% /табл. I/. Недивлячись на те, що виробництво зерна у них ефективне, такий категоричний висновок робити неможливо тому, що їх мало. Аналогічна ситуація і в господарствах четвертої групи. Слід відмітити, що останнім часом намітилась тенденція розукрупнення господарств. В умовах переходу до ринку це дозволить їм бути більш мобільними у вирішенні питань виробництва і реалізації продукції.

Найбільш ефективно виробництво зерна у колгоспах першої групи. Тут одержано найбільший прибуток з 1 га посіву зернових - 200,78 крб. і найвища рентабельність виробництва зерна - 156,6%. Що стосується рівня урожайності, собівартості і затрат праці на 1 ц зерна, то вони майже не відрізняються від господарств другої групи.

Вплив рівня спеціалізації зернового господарства на його ефективність показано в табл. 2.

Найбільша кількість господарств досліджуваної зони має питому вагу зерна у структурі товарної продукції 17,7% /третя група/. Близькими до третьої є друга і четверта групи - вони становлять відповідно 24,1 і 17,9% усієї кількості господарств.

На прикладі четвертої групи видно, що з ростом рівня спеціалізації зернового господарства зростає його прибутковість.

У цьому групуванні є 5 колгоспів, які не типові - 2,2% від загальної їх кількості.

Найбільші відхилення від середнього рівня у колгоспах "Промінь" та "Відродження". При найвищій собівартості 1 ц зерна тут в той же час найбільший економічний ефект. В даній групі прибуток з 1 га зернових вищий у 2,1 раза, ніж у середньому по всіх господарствах, а рівень рентабельності - на 37 процентних пунктах. Урожайність тут вища на 2,2 ц/га, затрати праці нижчі на 15,8%, ніж в середньому по всіх господарствах.

Перша група складає 9,8% від загальної кількості господарств. Тут урожайність зернових на 3,7 ц/га вища, ніж в середньому по всіх господарствах, але в даній групі найнижчий рівень рентабельності та прибуток з 1 га посіву зернових.

Таблиця 2

Вплив рівня спеціалізації зернового господарства на ефективність виробництва зерна в колгоспах Вінницької області /1988 - 1990 рр./

Показники	Групи господарств за питомою вагою зерна у структурі товарної продукції, %				У середньому по всіх господарствах
	1	2	3	4	
	1,17- 7,71	7,72- 14,25	14,26- 20,79	20,80- 27,37	
Кількість господарств у групі	22	54	103	40	-
Питома вага зерна в структурі товарної продукції, %	4,5	11,4	17,7	23,4	14,89
Урожайність, ц/га	38,0	34,0	33,7	33,9	34,3
Собівартість 1 ц зерна, крб.	6,42	6,77	6,69	6,67	6,67
Затрати праці на 1 ц зерна, люд.-год	1,1	1,3	1,1	1,2	1,1
Прибуток з 1 га зернових, крб.	69,90	152,74	206,00	244,43	187,26
Рівень рентабельності, %	102,0	133,1	155,7	161,3	150,0

На ефективність виробництва зерна впливає рівень інтенсивності ведення галузі /табл.3/.

Найбільш типовими є господарства третьої та четвертої груп, які складають 55,4% від загальної кількості колгоспів.

Перша група значно відрізняється від середніх показників по затратах праці на 1 ц зерна. Собівартість 1 ц зерна і прибуток з 1 га посівів зернових наближені до середніх. Рівень рентабельності тут найвищий - вище середнього показника на 36,1 процентних пункта, урожайність при цьому нижча на 2,9 ц/га.

У п'ятій групі помітний ріст урожайності і собівартості, що й призвело до зниження рівня рентабельності на 21,8 процентних пункта. Тут також великі затрати праці на 1 ц зерна.

У шостій групі господарств урожайність найвища. Не дивлячись на високу собівартість, в даній групі має місце ріст рівня

Таблиця 3

Вплив затрат на ефективність виробництва зерна в колгоспах Вінницької області
/1988 - 1990 рр./

Показники	Групи господарств по рівню затрат на 1 га посіву, крб.						У серед- ньому по всіх го- сподар- ствах
	1	2	3	4	5	6	
	152,4- 183,4	183,5- 214,4	214,5- 245,3	245,4- 276,3	276,4- 307,3	307,4- 338,3	
Кількість господарств у групі	18	42	67	57	24	16	-
Затрати на 1 га посіву, крб.	172,32	200,62	229,31	259,87	293,49	317,29	237,67
Урожайність, ц/га	31,4	31,6	33,4	35,4	38,1	40,9	34,3
Собівартість 1 ц, крб.	6,79	6,76	6,63	7,07	7,46	7,65	6,63
Затрати праці на 1 ц зерна, люд.-год	0,9	1,1	1,3	1,1	1,3	1,0	1,1
Прибіток з 1 га зерно- вих, крб.	180,39	179,09	175,08	197,72	194,76	229,75	187,26
Рівень рентабельності, %	186,1	165,2	150,0	139,3	123,2	152,0	150,0

рентабельності та прибутку з 1 га посівів зернових. Тут низькі затрати праці на 1 ц зерна.

В цілому потрібно відмітити тенденцію зниження рівня рентабельності з ростом затрат, що свідчить про неповну їх окупність.

Проте з ростом затрат підвищується урожайність. Впровадження інтенсивних технологій, хімізація, меліорація дозволять підвищити рівень інтенсивності і загальну ефективність виробництва зерна.

Для аналізу комплексного впливу концентрації, спеціалізації та рівня інтенсифікації на ефективність виробництва зерна нами була побудована регресійна модель показників ефективності, яка показує комплексну дію всіх факторів. Вона вирішувалась на комп'ютері "Філіпс" за програмою "Статграф". Найбільший вплив відібрані фактори мали на прибуток - вони зумовляють його на 75,7%. Залежність урожайності і собівартості від спеціалізації, концентрації та інтенсивності виробництва становить 55,8% і 63%. На рівень затрат праці на 1 ц зерна названі фактори вплинули лише на 9%.

Тіснота зв'язку по всіх показниках ефективності різна. По урожайності, собівартості та прибутку вона середня, її розміри знаходяться в числовому проміжку від 0,3 до 0,6. При виявленні впливу факторів на затрати праці на 1 ц зерна тіснота зв'язку виявилась малою - нижча 0,3. Залежність показників ефективності виробництва зерна від наведених факторів є досить тісною і достовірною.

Розміщення посівів зернових у Вінницькій і Хмельницькій областях має відміни, хоча пріоритет віддається одним і тим же культурам - озимій пшениці, ярому ячменю і зернобобовим. У першій зернові займають 5,7% від їх площі в Україні. Тут сконцентровані посіви гречки та зернобобових, які займають відповідно 9,8% і 9,6% загальної їх посівної площі; у другій розміщено 4,5% всіх посівів зернових, тобто концентрація посівів тут менша.

У структурі посівів переважають озима пшениця і ярий ячмінь - відповідно 42,8% і 118,5 і 20,4%.

Б відмінності у заготівлях зерна: у першій більшій закупівлі кукурудзи і зернобобових. Значну питому вагу тут займають також озима пшениця і просо.

У Вінницькій області сконцентровано 6,5% всіх закупівель зерна України. Звідси реалізується основна кількість гречки та зернобобових; у Хмельницькій зерна закуповується менше, хоча з неї надходить у значній кількості гречка, ячмінь, зернобобові.

У Вінницькій області концентрація посівів зернових вища на 11,8%, закупівлі зерна на 23,0%. Тут зосереджено виробництво прося та озимого ячменю. Винятком є жито, посіви якого сконцентровані у Хмельницькій.

З 1985 по 1987 рр. у Хмельницькій області мало місце підвищення урожайності, проте з 1989 р. намітився спад. В той же час у Вінницькій, як і в цілому по Україні, відбувся новий виток росту урожайності, пік якого припадає на 1987 рік.

Проте зразу ж відбувся різкий спад. Найменш відчутним він був по Україні - 2,5 ц/га, а найбільш - у Хмельницькій області - 10 ц/га, що зумовлено, в основному, природними умовами.

Великі можливості для підвищення урожайності зернових є у Вінницькій області. Досягнення у колгоспах такого ж рівня урожайності, як на сортодільницях на протязі 1986-1990 рр., дало б змогу отримати додатково 6 тис.т зернових, що становить 46,4% від їх фактичного збору.

Особливо потрібно звернути увагу на такі культури як просо, кукурудза, озиме жито і ячмінь. Якщо довести їх урожайність до рівня сортодільниць, можна збільшити порівняно з досягнутим рівнем валові збори цих культур майже у 2 рази.

Найбільш використаний потенціал сортів при вирощуванні гречки - колгоспи досягнули такого ж рівня її урожайності, як на сортодільницях.

У Хмельницькій області в цілому резерви підвищення урожайності використовуються краще, ніж у Вінницькій: тут рівень урожайності бітьш наближення до сортодільниць.

Ефективність виробництва зерна вища у Вінницькій області; у Хмельницькій більш високий рівень затрат. При різниці урожайності на 3,8 ц/га затрати на 1 ц зерна у Хмельницькій області більші на 0,34 крб., а прибуток у розрахунку на 1 ц менший на 2,31 крб., що зумовило різницю в рівні рентабельності на 34,79 процентних пункта. У Вінницькій області висока якість реалізованого зерна, про що свідчить ціна реалізації.

Проте питома вага цінного і класного зерна у Вінницькій і

Хмельницькій областях нижча, ніж в цілому в Україні, особливо озимої пшениці. Це пояснюється закупівлями у Степовій зоні в основному твердої пшениці, яка у досліджуваних областях не вирощується. Висока ціна реалізації зерна у Вінницькій області зумовлена продажем цінного зерна проса та ячменю, які відсутні у Хмельницькій. В останній вони були закуплені без надбавок за класність.

Отже, більша концентрація посівів зернових у Вінницькій області зумовлюється вищою ефективністю їх виробництва.

У третьому розділі "Основні напрями підвищення ефективності виробництва зерна" розглянуто питання підвищення ефективності використання землі, дано оцінку інтенсивної технології вирощування зернових культур, розроблено прогноз розвитку зернового господарства та його структуру на 1995-2000 рр., обґрунтовано перспективні канали реалізації зерна.

Проблема раціонального використання землі є однією з головних у сільськогосподарському виробництві, особливо у зв'язку з необхідністю виробництва екологічно чистої продукції. Особливе занепокоєння викликає нагромадження нітратів в продуктах харчування, зокрема в зерні і продуктах його переробки. Необхідно підвищити технологічну культуру виробництва продуктів харчування.

Внесення мінеральних добрив під зернові культури у Вінницькій і Хмельницькій областях недостатнє. У першій під зернові потрібно додатково вносити 28 кг діючої речовини до норми, у другій - 33, під озиму пшеницю відповідно - 28 і 39 кг. Те ж саме стосується кукурудзи, хоча тут до норми потрібно вносити мінеральних добрив дещо менше. Недостатньо вноситься органічних добрив під цю культуру. В цілому ж внесення органічних добрив під зернові культури майже не відхиляється від нормативу.

В останні роки господарства змушені вносити ті добрива, які є в наявності. Це призводить до їх незбалансованості, вони не повністю засвоюються рослинами і в кінцевому результаті забруднюють оточуюче середовище. Значна увага повинна надаватись застосуванню мікродобрив - молібдену, бору, магнію, марганцю.

Оптимальне внесення органічних і мінеральних добрив підвищує урожайність, знижує вплив пестицидів на оточуюче середовище. При внесенні достатньої кількості органічних добрив дози міне-

ральних можна суттєво понизити. До того ж токсичність мінеральних добрив в такому середовищі різко зменшується, скорочується виніс цих добрив водов і вітром, що зменшує втрати поживних елементів.

У боротьбі з хворобами і шкідниками у сільськогосподарському виробництві використовують різні пестициди, що також призводить до порушення екологічної рівноваги. Пестицидами у Вінницькій і Хмельницькій областях обробляють 63,8% посівів зернових, тоді як на випадок виникнення масових захворювань і розповсюдження шкідників хімічні засоби повинні становити не більше 10-20%.

Все більшого поширення набуває біологічний метод боротьби з шкідниками і хворобами сільськогосподарських культур, що дає можливість отримувати екологічно чисту продукцію і значно скоротити затрати на її виробництво.

Для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва необхідно поліпшити використання зрошуваних і осушених земель, вдосконалювати структуру посівних площ, підвищити культуру землеробства. Урожайність зернових на зрошуваних та осушених землях у Вінницькій та Хмельницькій областях вища, ніж на богарних. Проте приріст її незначний і найвищий він по кукурудзі - у середньому 7,5 ц/га. У Хмельницькій області приріст урожайності в цілому вищий, ніж у Вінницькій. Виняток становить гречка - приріст її урожайності у Вінницькій області вищий.

У 1991 і 1992 рр. приріст урожайності зернових на зрошуваних і осушених землях становив відповідно у Вінницькій області 3,8 ц/га і 2,9 ц/га, у Хмельницькій - 0,4 ц/га і 2,1 ц/га.

Понесені затрати на зрошення та осушення не окуплюються урожаєм зернових культур, що свідчить про низькі технологічну культуру землеробства, високі втрати води при зрошуванні та дороге зрошувальне і дренажне обладнання. Особлива увага повинна бути приділена поліпшенню технічного стану дівчих меліоративних систем.

Серед заходів, спрямованих на підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь, важливе місце займає боротьба з ерозією ґрунтів. У цих областях 41,7% сільськогосподарських угідь зазнають дії водної та вітрової ерозії. А для того, щоб підвищити урожайність озимої пшениці на еродованих землях до

30 ц/га, необхідно, за даними науково-дослідних установ, на протязі 10 років щорічно вносити на 1 га по 100 т гною. У зв'язку з цим важливе значення має впровадження ґрунтозахисних сівозмін.

У досліджуваному регіоні кислі ґрунти займають 23,3% сільськогосподарських угідь, тому для їх нейтралізації потрібно щорічно вносити 2,8 тис. т вапна.

У дисертації розглянуто питання освоєння сівозмін в залежності від типу спеціалізації господарств, що зумовляє різну насиченість їх зерновими культурами.

У підвищенні ефективності зернового господарства важливе значення має впровадження у виробництво інтенсивних технологій. Економічна оцінка нової технології ґрунтується на порівнюванні її показників з базовою /табл.4/.

Не дивлячись на те, що при впровадженні нової технології грошово-матеріальні витрати на 1 га посіву зростають, витрати на 1 ц зерна зменшилися на 10,4%. При збільшенні затрат праці на 1 га посіву на 29,3%, у розрахунку на 1 ц зерна вони зросли лише на 7,1%. Рівень рентабельності підвищився на 63,8 процентних пункта. Отже, не дивлячись на ріст затрат засобів та праці, виробування зернових по інтенсивній технології дозволяє господарствам отримувати значний економічний ефект.

У 1991-1992 рр. при інтенсивній технології урожайність становила відповідно 26,5 і 33,9 ц/га; рівень рентабельності у 1991 р. підвищився на 126,9, у 1992 р. - на 468 процентних пункта. Але цей ріст відбувся за рахунок підвищення ціни реалізації 1 ц зерна і використання засобів виробництва вартістю за цінами 1990 р.

Ріст продуктивності праці у 1991 р. становив 22,7%, у 1992 р. - 9046,9%. Це також зумовлено підвищенням цін на зерно, внаслідок чого відбувся ріст вартості валової продукції. Крім того, порівняно з 1983-1985 рр. затрати праці зменшилися у 5 раз.

Одним з найважливіших факторів збільшення виробництва зерна є удосконалення його структури. Вона дозволяє підвищити ефективність зернового господарства без додаткових витрат.

Виробництвом зерна займаються в основному господарства громадського сектору. На їх частку припадає 97,4% всієї посівної площі зернових. Такі культури як озимий ячмінь, гречка, горох вирощуються лише у колгоспах і держгоспах.

Таблиця 4

Економічна оцінка інтенсивної технології вирощування зернових культур у колгоспах Вінницької області

Показники	Технології		
	звичайна /1983- 1985 рр./	інтенсивна /1986-1989 рр./	
		план	факт
Урожайність, ц/га	26,7	37,0	33,8
Грошово-матеріальні витрати на 1 га посіву, крб.	215,28	238,37	232,67
Вартість урожаю, отриманого з 1 га посіву, крб.	374,12	623,26	552,71
Ріст продуктивності праці, %	-	19,50	14,22
Прямі затрати праці на 1 ц зерна, люд.-год	0,84	0,86	0,90
Умовний чистий прибуток, крб. на:			
1 ц зерна	6,14	11,04	10,25
1 га посіву	158,84	384,88	320,04
1 люд.-год	6,80	11,82	10,59
Рентабельність, %	73,8	161,5	137,6
Річний економічний ефект на 1 га, крб.	-	226,05	161,20
в тому числі за рахунок:			
приросту врожайності	-	99,19	54,55
підвищення якості зерна	-	88,54	84,13
зниження собівартості 1 ц зерна	-	38,32	22,52

У 1991-1992 рр. найбільшу питому вагу у структурі посівів зернових займали озима пшениця /42,1%/ і ярий ячмінь /21,4%/, у структурі валового збору відповідно 49,6 і 18,4%. Значна частка припадає також на кукурудзу і горох - 14,6 і 10,9% /табл.5/.

Якщо розглянути зернові по групах, то найменша - круп'яні, найбільша - продовольчі. На зернофуражні культури припадає лише третя частина валового збору зерна, що стримує розвиток галузей тваринництва.

У перспективі у структурі зернового господарства доцільно здійснити значні зміни - збільшити виробництво зернофуражних

культур за рахунок скорочення продовольчої групи - зернофуражні можуть становити 54,5%, збільшиться виробництво зернобобових. Структура круп'яних культур майже не зміниться.

Таблиця 5
Структура валового збору зерна, %

Культури	Всі категорії господарств		у тому числі громадський сектор	
	1988-1990 рр.	2000 р.	1988-1990 рр.	2000 р.
Зернові, всього	100,0	100,0	100,0	100,0
в тому числі:				
озимі зернові	51,3	28,2	52,5	28,6
з них:				
пшениця	49,6	25,6	50,8	26,0
жито	1,2	1,7	1,2	1,6
ячмінь	0,5	0,9	0,5	1,0
ярі зернові	48,7	71,8	47,5	71,4
з них:				
зернофуражні	34,7	54,5	33,4	53,7
з них:				
ячмінь	18,4	23,8	18,8	24,2
овес	1,7	2,1	1,7	2,1
кукурудза	14,6	28,6	12,9	27,4
круп'яні	2,4	3,5	2,4	3,6
з них:				
просо	0,9	1,1	0,9	1,1
гречка	1,5	2,4	1,5	2,5
зернобобові	11,6	13,8	11,7	14,1

Основними виробниками зерна залишаться господарства громадського сектора. Особисті підсобні господарства у 2000 р. будуть займати 2,4%. Розвиток фермерства у цих областях відбувається повільними темпами.

Балансові розрахунки показують, що у ближчій перспективі господарства зможуть реалізувати зерно, задовільнивши свої внутрішні потреби. Більші можливості у Хмельницькій області /таб. 6/.

Таблиця 6

Баланс зерна /всі категорії господарств, тис.т/

Показники	Області			
	Вінницька		Хмельницька	
	1995 р.	2000 р.	1995 р.	2000 р.
Валовий збір	3168,6	3533,6	2365,3	2532,1
На харчування населення	212,7	201,8	170,5	163,2
Фураж	2253,8	2347,1	1447,6	1482,4
На насіння	238,8	238,8	174,8	174,8
Промислова переробка	95,1	106,0	71,0	76,0
Втрати	158,4	176,7	118,3	126,6
Продаж /+/, купівля /-/	+209,8	+463,2	+383,1	+509,1

Товарність зерна у колгоспах Вінницької області становить 60,3%, питома вага у структурі товарної продукції - 14,6%.

Основним джерелом прибутку від реалізації зерна є продаж його державі. Держзамовлення займає 78,4% грошової виручки, одержаної від реалізації зерна, забезпечує 72,3% усього збуту зерна і 83,6% прибутку.

При реалізації зерна державі вищий рівень його рентабельності. Висока ефективність реалізації зерна по держзамовленню зумовлюється ціною реалізації, яка на 5,49 крб. вища, ніж по інших каналах.

Значну питому вагу в структурі проданого зерна державі займає пшениця - 54,6%, ячмінь - 26,2%, горох - 8,8%.

Найбільш рентабельні - гречка і горох. Не дивлячись на високу собівартість, рентабельність гречки становить 300,1%, що зумовлено ціною реалізації.

Серед інших каналів реалізації продаж зерна колгоспникам займає 39,8%, громадське харчування - 24,8%. Інші канали /споживспілка, ринок /мають незначну частку. По бартеру, на біржах, аукціонах, зарубіжним країнам зерно не реалізовувалось. Це пов'язано з ризиком. Отже, збільшення реалізації зерна по інших каналах є значним резервом підвищення ефективності зерновиробництва.

Основною причиною низької ефективності продажу зерна по інших каналах є низька ціна реалізації, тому що в ній не завжди враховується якість зерна, пільгова його реалізація колгоспникам, висока собівартість.

Позитивно зарекомендувала себе конкурсна система отримання держзамовлення.

Значно можуть розширитись об'єми реалізації через біржі, адже зерно в усьому світі є одним з найтипівіших біржових товарів. Біржа може запропонувати підприємству значно кращі умови реалізації, ніж воно може забезпечити собі саме, або передбачені по централізованих закупівлях.

Перспективним каналом є продаж зерна споживчій кооперації. При скороченні централізованих ресурсів кооперація має перебрати на себе значну частину турбот по забезпеченню селян хлібом, хлібобулочними виробами, крупами, комбікормами.

Останнім часом помітно збільшилася продаж зерна населенню. Реалізація зерна робітникам є компенсацією сільському працівникові за низький рівень оплати праці і своєрідним стимулом для збільшення продукції у суспільному виробництві.

Бартерні угоди у перспективі поширення не матимуть.

Збільшення кількості каналів збуту і їх розширення є нормальною умовою для росту товарного пропонування зерна.

Конкуренція дозволить забезпечити необхідну якість зерна, оскільки замовник безпосередньо буде визначати ступінь придатності продукції.

Крім того, конкуренція буде сприяти зменшенню ціни реалізації, адже при умові низьких цін на продукцію зростають гарантовані можливості її збуту.

Важливою умовою для розвитку конкуренції у сфері виробництва є розвиток системи зберігання зерна виробниками у сховацях, що дозволяє підтримувати певний рівень пропозиції зерна і не допускати монополізації його запасів посередницькими фірмами, зниження конкуренції і завищення цін, а також ліквідації всіх перепон на шляху руху потоків зерна.

Висновки і пропозиції

1. Вінницька і Хмельницька області мають сприятливі ґрунтово-кліматичні умови для розвитку зернового господарства. Існуючий виробничий потенціал забезпечує стабільність цієї галузі.

Сільськогосподарські підприємства достатньо забезпечені земельними, трудовими ресурсами і виробничими фондами. Основне виробництво зерна сконцентровано у громадському секторі - 97,4%, у тому числі у колгоспах - 87,4%; на підсобні і фермерські господарства припадає 2,6%.

2. На ефективність виробництва зерна впливає велика кількість факторів, зокрема спеціалізація, концентрація та рівень інтенсивності ведення галузі. Залежність показників ефективності використання зерна від названих факторів є досить тісною і достовірною. Найбільший вплив відібрані фактори мають на прибуток - вони зумовляють його на 75,7 процентних пункта. Залежність рівня урожайності і собівартості від спеціалізації, концентрації та інтенсивності виробництва становить відповідно 55,8 і 63 процентних пункта. На затрати праці на 1 ц задані фактори вплинули лише на 9%.

3. Розміщення зернових у Вінницькій і Хмельницькій областях має відміни, хоча пріоритет віддається одним і тим же культурам. У Вінницькій області зернові займають 5,7% від їх площі в Україні, у Хмельницькій - 4,5%.

У структурі посівів зернових переважають озима пшениця /42,8% і 47,2%/ і ярий ячмінь /18,5 і 20,4/. У Вінницькій області сконцентровані посіви гречки та зернобобових, які займають відповідно 9,8% і 9,6% посівної площі цих культур в Україні. Тут зосереджено 6,5% всіх закупівель зернобобових і кукурудзи, у Хмельницькій - ячменю і гречки. У південно-східних районах регіону доцільно розмістити посіви озимих зернових і зернобобових, у центральних - ярих зернових і кукурудзи.

4. Необхідно зменшити питому вагу посівів зернових, обробляємих пестицидами /до 20%/, впровадити біологічні методи захисту рослин від шкідників, бур'янів, збудників хвороб. Господарствам слід дотримуватись встановлених норм внесення пестицидів.

Не повністю використовується потенціал зрошуваних земель. Це пояснюється низькою ефективністю техніки, її високою вартістю. Необхідно впровадити малогабаритні поливні машини з низькою інтенсивністю дощу.

Своєчасне гіпсування та вапнування ґрунтів дасть можливість повернути значну їх кількість /28,3% сільськогосподарських угідь/ для вирощування сільськогосподарських культур, в тому числі

зернових.

5. Подальша інтенсифікація виробництва зерна пов'язана з впровадженням інтенсивних технологій. Необхідно вирощувати зернові культури по інтенсивній технології на всій площі їх посіву, що є значним резервом підвищення ефективності зернового господарства.

Не дивлячись на ріст грошово-матеріальних витрат та затрат праці, рівень рентабельності при вирощуванні зернових по інтенсивній технології вище на 63,8 процентних пункта.

Вирощування зернових за інтенсивними технологіями дасть можливість підвищити культуру землеробства, досягнути сільсько-господарськими підприємствами рівня урожайності сортоділяниць, значно збільшити об'єми і якість зерна.

6. У 1995 р. виробництво зерна у Вінницькій області може бути доведено до 3168,6 тис.т проти 3032,1 тис.т у середньому за 1988-1990 рр. /ріст 4,5%/, у 2000 р. - 3533,6 тис.т /16,5%/, у Хмельницькій - у 1995 р. - 2365,6 тис.т проти 2121,2 /11,5%/, у 2000 р. - 2532,1 тис.т /19,4%/.

Це дасть можливість задовольнити потреби у продовольчому і фуражному зерні і реалізовувати у 1995 р. Вінницькій області за її межі 209,8 тис.т /6,6% валового збору/, Хмельницькій - 383,1 /16,2% валового збору/; у 2000 р. відповідно 463,2 /13,1%/ і 509,1 тис.т /20,1%/.

7. У структурі валового збору доцільно збільшити питому вагу зернофуражних культур до 54,5% замість 37,7 у даний час, оскільки продовольчим зерном області себе забезпечують. Передбачається майже у 2 рази зменшити питому вагу озимої пшениці і за рахунок цього збільшити об'єми виробництва зернобобових і кукурудзи.

У даний час основні канали реалізації, за винятком держзамовлення, слідуючі: колгоспникам - 39,8%; на громадське харчування - 24,8%, По бартеру, на біржах, аукціонах, зарубіжним країнам зерно не реалізовувалось. Збільшення реалізації зерна по інших каналах є значним резервом підвищення ефективності зерновиробництва.

При переході до ринкових відносин кількість каналів реалізації значно розшириться, зміниться їх пріоритетність. Зросте питома вага таких каналів як біржі, споживспілка, ринок. Господарства - виробники будуть мати значну господарську самостій-

ність і мобільність. Конкурентна боротьба буде сприяти встановленню рівноправних відносин між господарствами-виробниками зерна і споживачами. Отже, при переході до ринкових відносин можливість більш ефективного розвитку зернового господарства значно зростуть.

Основні положення дисертації опубліковані в наступних роботах:

1. Повышение эффективности производства и реализации зерна в Украинской ССР // Вклад молодых ученых и специалистов в научно-технический прогресс сельскохозяйственного производства: Тезисы докладов межвузовской научно-практической конференции молодых ученых и специалистов. - Ставрополь, 1991 г. - С.175.
2. Конкуренція при реалізації зерна // Тези доповідей науково-практичної конференції молодих вчених та спеціалістів "Наукові розробки та досягнення молодих вчених сільськогосподарському виробництву". - В.Бахта, 1991 р. - С.85.
3. Развитие зернового хозяйства в условиях перехода к рынку // Вклад молодых ученых в интенсификацию сельского хозяйства УССР: Тезисы докладов научно-практической конференции молодых ученых и специалистов. - Чабаны, 1991 г. - С.99.
4. Земельные отношения и эффективность производства зерна // Земельные отношения в условиях перехода к рыночной экономике: Тезисы докладов на научно-практической конференции. - Харьков, 1991 г. - С.97.
5. Возможности реализации зерна в условиях рынка // Социально-экономические предпосылки повышения эффективности агропромышленного производства в многоукладной аграрной экономике: Тезисы докладов республиканской научно-практической конференции молодых ученых и специалистов. - Киев, 1991 г. - С.114.
6. Вопросы экологии при выращивании зерновых // Молодые ученые - народному хозяйству: Тезисы докладов научно-практической конференции молодых ученых и специалистов. - Пермь, 1991 г. - С.35.
7. Оцінка виробництва зерна по різних технологіях // Матеріали конференції молодих вчених "Проблеми сільськогосподарського виробництва Карпатського регіону". - В.Бахта, 1992 р. - С.76.
8. Реализационные факторы эффективности зернопроизводства // Рыночные преобразования аграрного производства: реформирование отношений собственности, форм хозяйствования и экономического механизма их функционирования. Материалы международной научно-практической конференции. - Днепропетровск, 1992 г. - С.177.

Ав 28.150
Ав 28.150

Подп. к печ. 240993 Формат 60 x 84¹/16
Объем 1.0 п.л. Зак. 183 Тир. 100Р-т ОСХИ